

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΥΦΑΣΜΑΤΑ: ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ

Δρ Παρή Καλαμαρά

Αρχαιολόγος ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Μουσείων,
Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες, όπως η βυζαντινή, ο τομέας της παραγωγής και της μεταποίησης των υφασμάτων απορροφά μεγάλο μέρος του διαθέσιμου τεχνολογικού κεφαλαίου, ενώ παράλληλα συνιστά πεδίο διαρκούς προσπάθειας προς αναζήτηση νέων, αποτελεσματικότερων τεχνικών.

Τα βυζαντινά υφάσματα που έχουν διασωθεί αλλά και οι απεικονίσεις τους στα έργα τέχνης της περιόδου μάς παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την υφιστάμενη υλικοτεχνική υποδομή, για τις εφαρμοσθείσες τεχνικές ύφανσης ή για τις μεθόδους μεταποίησής τους καθώς και για την αλληλεπίδραση τεχνολογίας και αισθητικών προτιμήσεων ή κοινωνικοοικονομικών φαινομένων.

Η έναρξη της βυζαντινής περιόδου, που σηματοδοτείται από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 323 στη θέση του Βυζαντίου, αποικίας των Μεγαρέων, φαίνεται να συμπίπτει χρονικά με δύο σημαντικές «επαναστάσεις» στο χώρο της τεχνολογίας των υφασμάτων: α) την εμφάνιση του οριζώντιου αργαλείου και β) την υποχώρηση της χρήσης των άραφων πτυχωτών ενδυμάτων προς όφελος των ραμμένων.

Το είδος των αργαλειών που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου δημιουργεί πάντως ποικίλα ερωτηματικά: μοναδικός οδηγός μας μάλιστα για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων παραμένουν τα ίδια τα υφάσματα. Η βυζαντινή εικονογραφία και τα κείμενα συσκοτίζουν μάλλον την εικόνα, δεδομένου ότι δεν απεικονίζουν παρά ελάχιστα είδη απλοικών αργαλειών ή παρέχουν γενικόλογες περιγραφές.

Συνήθως «ιδιαίτερα κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο»¹ απεικονίζονται όρθιοι αργαλείοι με βαριδία (εικ. 1) αναρτημένα στο κάτω άκρο των στημονιών, ώστε τα τελευταία να παραμένουν τενταμένα. Πρόκειται για το τυπικό είδος αργαλείου που κυριαρχούσε κατά τα προϊστορι-

κά και κλασικά χρόνια στο Αιγαίο². Η συνέχεια της χρήσης του κατά την πρώιμη τουλάχιστον βυζαντινή περίοδο τεκμηριώνεται και από τις ανασκαφές σε οικιστικά σύνολα της εποχής, όπως είναι η Αθήνα, η Κόρινθος, οι Δελφοί. Τα εγγενή, ωστόσο, χαρακτηριστικά του αργαλείου αυτού, όπως το ότι παράγει περιορισμένου μήκους –αν και ποικίλου πλάτους– υφάσματα και το ότι προϋποθέτει η υφάντρα να εργάζεται όρθια καταβάλλοντας αυξημένη προσπάθεια καθώς καλείται να χτυπά το υφάδι προς τα επάνω, αντίθετα με τη βαρύτητα, φαίνεται πως οδήγησαν σταδιακά στην υποσκέλιση του από άλλα είδη αργαλειών, γνωστά από αιώνες στις ανατολικές περιοχές του βυζαντινού κράτους, ενός κράτους πολυεθνικού που γνυρίζει και αφομοιώνει ποικίλες πολιτισμικές παραδόσεις.

Τα υφάσματα της πρώιμης περιόδου (4ος-7ος αι.), λοιπόν, που διασώθηκαν στην Αίγυπτο³ (εικ. 2) –επαρχία μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα του βυζαντινού κράτους–, αλλά και απεικονίζονται στην τέχνη όλων των περιοχών της τεράστιας αυτοκρατορίας (εικ. 3), μαρτυρούν ότι κυριαρχούσε ένας συγκεκριμένος τύπος διακόσμης-

σης: τα διακοσμητικά θέματα αναπτύσσονται σε περιορισμένες ζώνες (clavi, orbiculi, segmenta), εκτελεσμένα με την τεχνική της ταπισερί, και προβάλλουν στο ακόσμητο, συνήθως υπολευκό, ύφασμα τους βάθους που είναι κατά βάση απλής ύφανσης (μονό ύφανση, tafetas/toile, tabby). Η τεχνική της ταπισερί παρέχει στον τεχνίτη ιδιαίτερη ελευθερία κατά τη δημιουργία των μοτίβων

αρμόζει κατεξοχήν σε απλά, μονά υφάσματα (tafetas/toile, tabby) και σε περιορισμένης έκτασης διακοσμητικές ζώνες εκτελεσμένες με την τεχνική της ταπισερί, δεδομένου ότι όπως προαναφέρθηκε δεν διαθέτει σύστημα αυτόματης επανάλυσης των σχεδίων. Στη διάδοση αυτού του τύπου αργαλείου αναφέρεται πιθανώς ο επίσκοπος Αμασείας Αστέριος (4ος αι.), που αποδίδει τα πλούσια διακοσμημένα με ποικίλες μορφές υφάσματα της εποχής του στην εξέλιξη της σχετικής τεχνολογίας, στην εφεύρεση «κάποιας νέας και περιεργής φαντακικής»⁶.

Πάντως η παραγωγή σε αυτόν πολυπλοκότερης ύφανσης υφασμάτων και μάλιστα υφασμάτων ξομπλιαστών από άκρο σε άκρο (tissus farçonnés) δεν είναι αδύνατη, εφόσον επενδυθεί δυσανάλογα πολύς χρόνος και προσπάθεια. Είναι αξιοσημείωτο ότι η μοναδική ταπισερί της μέσης βυζαντινής περιόδου (εικ. 5), που σώζεται μέχρι τη μέρες μας, το περίφημο μεταξωτό της εποχής του Βασιλείου Β' (αρχές 11ου αι.), που φυλάσσεται στον καθεδρικό ναό του Bamberg, όπου έφτασε ως αυτοκρατορικό δώρο του Κωνσταντίνου Ι' προς τον γερμανό επίσκοπο Gunther, αντιπροσωπεύει τις διακοσμητικές επιλογές της περιόδου, κατά την οποία κυριαρχούν τα διακοσμημένα από άκρο σε άκρο υφάσματα. Ο αυτοκράτορας, ανάμεσα στις προσωποποιήσεις της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας σε ανάμνηση του θριάμβου του στις δύο πόλεις, προβάλλει στον κατακόσμο με φωτικά και γεωμετρικά μοτίβα κάμπο του υφάσματος. Ωστόσο, η υποχώρηση της τεχνικής της ταπισερί κατά την αντίστοιχη περίοδο –δεν είναι τυχαίο ότι σώθηκε ένα μεμονωμένο δείγμα– αντικατοπτρίζε

ώστε το τελικό αποτέλεσμα είναι αρκετά ζωγραφικό, αλλά πρόκειται για καθαρά χειροποίητη εργασία που δεν επιτρέπει την αυτόματη επανάλυση των διακοσμητικών θεμάτων. Αυτός είναι ο λόγος που τα εικονογραφικά θέματα παρουσιάζουν αξιοπρόσεκτη ποικιλία, ενώ παράλληλα περιορίζονται σε μικρές, αυστηρά οριοθετημένες επιφάνειες – υφάσματα διακοσμημένα κατά την ύφανση από άκρο σε άκρο με την τεχνική της ταπισερί θα απαιτούσαν δυσανάλογα πολύ χρόνο και υψηλό κόστος σε ανθρώπινη εργασία.

Τα υφάσματα αυτά κατασκευάστηκαν –στην πλειονότητά τους τουλάχιστον– σε όρθιο αργαλείο με δυο σταθερές οριζόντιες ράβδους-ρολά⁴ (εικ. 4) για το τέντωμα του στημιονίου, στον οποίο η ύφανση γίνεται από κάτω προς τα επάνω, το υφάδι συμπίεζεται προς το έδαφος και το έτοιμο ύφασμα διπλώνεται στην κάτω ράβδο. Το εργαλείο αυτό επιτρέπει στην υφάντρα να κάβεται όταν δουλεύει, όπως μαρτυρούν και οι σχετικές απεικονίσεις σε μικρογραφίες βυζαντινών χειρογράφων του 11ου και του 13ου αιώνα⁵ (και πάλι η βυζαντινή τέχνη εμφανίζεται να υιοθετεί με καθυστέρηση κατά πολύ προγενέστερες τεχνολογικές κατακτήσεις, ωθώντας μας να τη χρησιμοποιούμε με μεγάλη επιφύλαξη ως πηγή της σύγχρονης της πραγματικότητας). Σημειώνεται, ωστόσο, ότι στις μικρογραφίες αυτές τα υπό κατασκευή υφάσματα καλύπτονται με διακοσμητικά σχέδια σε ολόκληρη την έκτασή τους και παραπέμπουν στον τύπο διακόσμησης που επικρατεί κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, εποχή κατά την οποία φιλοτεχνήθηκαν τα ίδια τα χειρόγραφα⁷ κατά συνέπεια, γεννώντας ερωτηματικά σχετικά με το βαθμό ρεαλισμού των απεικονίσεων. Ο τύπος αυτός του όρθιου αργαλείου

1. Υφαντικό βόθρι ορθών αργαλείων.

2. Κοπτική χιτώνας (5ος αι.), διακοσμημένος με την τεχνική της ταπισερί: είναι το τυπικό ένδυμα όλων των κοινωνικών τάξεων κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο.

3. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και η ακολουθία της φορούν ενδύματα, των οποίων τα υφάσματα είτε φέρουν διακόσμο σε περιορισμένες ζώνες (πράσινο, εκτεταμένο με την τεχνική της ταπισερί) είτε κοσμούνται σε όλη τους την έκταση (ζομπλιαστά υφάσματα).

4. Ορθός αργαλειός με δυο σταθερές οριζόντιες ράβδους, χρησιμοποιείται για την κατασκευή υφάσματος που φέρει επαναλαμβανόμενα διακοσμικά μοτίβα σε όλη του την έκταση.

ίσως το γεγονός ότι η τεχνική αυτή και η τεχνολογία που την υποστήριζε είχαν εξαντλήσει τις δυνατότητές τους και δεν ανταποκρίνονταν στις αισθητικές και άλλες επιλογές του καιρού.

Παρά όλα αυτά, ήδη κατά την πρώιμη περίοδο, παράλληλα με τις ταπισερί εμφανίζεται – αν και σε περιορισμένο σχετικά αριθμό – μια άλλη κατηγορία υφασμάτων, τα οποία διακοσμούνται σε όλη τους την επιφάνεια με μικρού μεγέθους, επαναλαμβανόμενα μοτίβα (εικ. 3), ανήκουν δηλαδή στην κατηγορία των ζομπλιαστών (tissus façonnés, figured cloths). Τα τελευταία είτε διασπείρονται ελεύθερα σε όλη την επιφάνεια, μεμονωμένα το ένα από το άλλο, είτε διατάσσονται με τρόπο ώνα να δημιουργούν ένα είδος πλέγ-

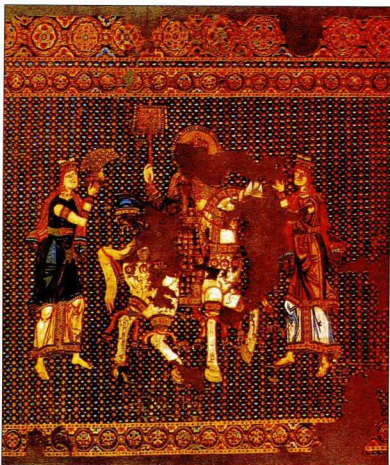
ματος. Οι περίπλοκες υφάνσεις που έχουν χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή τους τα εντάσσουν στα δαμασκηνά (damassés, damask) και στα τετρόματα (taquetés, welt-faced compound tabby). Για την κατασκευή τους πάντως έχει αποδειχτεί ότι θα αρκούσε ένας απλός οριζόντιος αργαλειός, με μπάρια και πατήματα ή με μεγάλο αριθμό ράβδων για το διαχωρισμό των σημειώνων σε κάθε πέρασμα της σάιτας. Τα ίδια τα υφάσματα λοιπόν συνιστούν σαφή ένδειξη ότι κατά την προαναφερθείσα περίοδο εξαπλώνεται στα όρια της αυτοκρατορίας και η χρήση του οριζόντιου αργαλειού, που επιτρέπει την παραγωγή μεγάλης γκάμας υφασμάτων, από απλά μονόχρωμα μέχρι ζομπλιαστά. Για τη μορφή του οριζόντιου αυτού αργαλειού δεν διαθέτουμε σαφή στοιχεία. Έναν τέτοιο αργαλειό περιγράφει ίσως ο επίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος (5ος αι.)⁸, αφού στα εξαρτήματα που απαριθμεί περιλαμβάνονται για το διαχωρισμό των σημειώνων ράβδοι και σχοινιά τα οποία χαλαρώνουν και τραβιούνται εναλλάξ καθώς και ειδικό εξάρτημα για τη συμπίεση του υφασμιού. Πάντως, οριζόντιος αργαλειός με μπάρια και πατήματα απεικονίζεται μόνο μία φορά σε βυζαντινό χειρόγραφο του 14ου αιώνα (εικ. 6).

Οι τύποι αργαλειού που προαναφέρθηκαν έχουν κάποια κοινά στοιχεία, που αξίζει να σημειωθούν: πρόκειται για απλής μορφής και λειτουργίας κατασκευές, μεσαιού μεγέθους. Μπορούν κατά συνέπεια να ενταχθούν στο χώρο του νοικοκυριού για την υποστήριξη της οικιακής παραγωγής. Επιπλέον, τα προϊόντα τους ήταν προσβάσιμα από τις περισσότερες κοινωνικές κατηγορίες, πράγμα που αντικατοπτρίζεται στην εικονογραφία και συνάδει με το γεγονός ότι κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο τα διακο-

σημμένα ενδύματα συνιστούν συνεκτικό στοιχείο όλων των κοινωνικών στρωμάτων.

Μόνο από τον 7ο αιώνα και μετά στοιχειοθετείται –και πάλι με βάση τα σωζόμενα υφάσματα– η εμφάνιση ενός νέου, πιο πολύπλοκου αργαλειού, ο οποίος διαθέτει ειδικό μηχανισμό για την αυτόματη επανάληψη των διακοσμητικών μοτίβων κατά μήκος και κατά πλάτος του υφάσματος. Τα διακοσμητικά μοτίβα που κυριαρχούν είναι μικρά φυτικά ή γεωμετρικά μοτίβα διασπάρτα στην επιφάνεια του υφάσματος, ανάλογα μοτίβα διατεταγμένα με τρόπο που διαμορφώνουν πλέγμα, αλλά και πολύ μεγάλου μεγέθους, πολύπλοκα θέματα (εικ. 7). Πέραν των προαναφερθέντων ειδών ύφανσης εμφανίζονται και νέα, και υφάσματα εξάμιτα (samit, well-faced compound twill) ή διάσπρα (lampas, diasper) γνωρίζουν σταδιακά όλο και μεγαλύτερη διάδοση. Η παραγωγή των εξημελιστών αυτών υφασμάτων δημιουργεί ποικίλα ερωτηματικά, δεδομένου ότι δεν διαθέτουμε κανένα αξιόπιστο στοιχείο από τη βυζαντινή περίοδο για την ύπαρξη αργαλειού ανελκυστικού. Υποθέσεις διατυπώνονται μόνο για τη χρήση, τη μορφή και τα εξαρτήματά του, υποθέσεις που βασίζονται σε αργαλειούς ανελκυστικού που χρησιμοποιήθηκαν πολύ νωρίς στην Κίνα ή που σώζονται στη Δύση από τον 17ο αιώνα και έπειτα. Η μελέτη της ύφανσης ορισμένων υφασμάτων παρέχει κάποιες ενδείξεις ότι η αυτοματοποίηση της διαδικασίας δεν είχε προχωρήσει στο βαθμό που γνωρίζουμε αργότερα από τη Δύση. «Λάθη» κατά την ύφανση, ανομοιομορφίες δηλαδή που παρουσιάζονται κατά την επανάληψη των μοτίβων καθ' ύψος, υποδεικνύουν ότι το σχέδιο δεν ήταν μόνιμα αποτυπωμένο εξαρτήσεως σε ειδικό «εξάρτημα» του αργαλειού, αλλά ότι «διαβαζόταν» από κάποιο βοηθό του υφαντή σε κάθε πέρασμα για τον σαΐτα «καθ' υπαγόρευση» του τελευταίου. Ανομοιομορφίες στα μοτίβα κατά πλάτος των υφασμάτων υποδηλώνουν, επίσης, ότι το σχέδιο «διαβάζεται» απευθείας στο σημύδι. Ο μικρός, ωστόσο, αριθμός υφασμάτων που έχουν μελετηθεί¹⁰ με αυτό το πρίσμα δεν παρέχει στέρεη βάση για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Φαίνεται πάντως ότι από τον 7ο αιώνα και μεχρι τη διάλυση της αυτοκρατορίας η εξάρτησή του

5. Μεταξίτη ταπισερί (σχής 11ου αι.) κοσμημένη με τη μορφή του αυτοκράτορα Βασίλειου Β' και της προσυμπούσας της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης.

βυζαντινού αργαλειού ανελκυστικού περιελάμβανε απλώς την «αρκάνη» ή έστω και τον «καίρο», ενώ η συμμετοχή των βοηθών κατά τη διάρκεια της ύφανσης ήταν ουσιαστικότερη.

Το μέγεθος του αργαλειού αυτού του είδους, ο οποίος καταλαμβάνει μεγάλο χώρο, και η πολύπλοκότητα της λειτουργίας του, που προϋποθέτει μεγάλο χρόνο κατά την αρχική διευθέτηση των νημάτων που καθορίζει κάθε φορά τη μορφή των παραγόμενων υφασμάτων και τη διαρκή συνεργασία περισσότερων προσώπων κατά την ύφανση, καταδεικνύουν ότι δεν ήταν δυνατό να ενταχθεί στα πλαίσια της οικογενείας. Η προμήθεια και η χρήση τέτοιων αργαλειών και, συνακόλουθα, η κατασκευή των περιτεχνών, από πολύτιμα συνήθως υλικά εξημελιστών υφασμάτων που παράγον, επιβάρυναν την οργάνωση μεγαλύτερων μονάδων παραγωγής. Από στοιχείο συνιστά ομάδα πορφυρών, εξάμιτων, μεταξωτών υφασμάτων που φέρουν, υφασμένα, τα ονόματα των αυτοκρατόρων του 10ου και 11ου αιώνα ή –σε μία περίπτωση (εικ. 8 α, β)– το όνομα του άρχοντος του βασιλικού εργοδοσίου στο οποίο είχε υφανθεί: «+ Επί Μιχ(αήλ) πριμ(κηνίου) επί του) κοπ(ιωνος) (και) ειδικού / + Πέτρον αρχον(ι)ος του Ζευδ(η)του ινδ(ικτιώνος) [...]». Πρόκειται για υφάσματα που είχαν υφανθεί στα κρατικά αυτοκρατορικά εργαστήρια, ενώ την ίδια περίοδο, σύμφωνα με το Επαρχικό Βιβλίο, υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη συνεχιείς ιδιωτών, που

6. Οριζόντιος αργαλειός με μπάρι και πατηματο τύπος αργαλειού που εκπάρτησε μέχρι τους νεότερους χρόνους.

7. Εξόμφο Εορμιαστώ μεταξινό κολλημένο με σκληρή αυτοκρατορικού κινήτου.

ασχολούταν με την παραγωγή συχνά πολύτιμων Εορμιαστών υφασμάτων, όπως οι σπικάρδιοι.

Το κόστος των προϊόντων των αργαλειών ανελέησας ήταν αναμφισβήτητα υψηλό και η χρήση των Εορμιαστών υφασμάτων αποτελεί την περίοδο αυτή (9ος-15ος αι.) αποκλειστικό προνόμιο της ανώτερης κοινωνικής τάξης και του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος. Είναι ενδεικτικό της κοινωνικής μεταστροφής που έχει συντελεστεί, αλλά και του τεχνικοοικονομικού υποβάθρου των περίτεχνων Εορμιαστών υφασμάτων ότι ο διάκοσμος των ενδυμάτων δεν αποτελεί πλέον στοιχείο συνοχής αλλά στοιχείο διαφοροποίησης των κοινωνικών στρωμάτων. Μια τεχνολογική εξέλιξη εμφανίζεται λοιπόν να επηρεάζει σημαντικά τη νοστροπία και τις αισθητικές προτιμήσεις της βυζαντινής κοινωνίας.

Κλείνοντας την αναφορά μας στα εργαλεία παραγωγής υφασμάτων (τους αργαλειούς) που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη βυζαντινή περίοδο, είναι σκόπιμο να αναφερθούμε σε τεχνικές και μέσα που αφορούν περιορισμένη ενδεχομένως, αλλά εξειδικευμένη παραγωγή. Πρόκειται καταρχήν για αργαλειούς με καρτέλες (εικ. 9), εξαιρετικά μικρές και εύκολα μετακινούμενες κατασκευές, που μπορούν να λειτουργήσουν σε επίπεδο οικοτεχνίας και παράγουν από απλά έως και περίτεχνα Εορμιαστώ υφάσματα σε μορφή ταινίας: τα προϊόντα τους μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως διακοσμητικές ταινίες κοσμώντας άλλα υφάσματα, στα οποία επηράσσονται. Εξαρτήματα αργαλειούς με καρτέλες έχουν αποκαλυφθεί σε παλαιοχριστιανικό τάφο της Αιγύπτου¹¹ και αυτοί ήταν σε χρήση σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου.

Σε πολλές, τέλος, περιπτώσεις η διακόσμηση πραγματοποιείται μετά την ύφανση, με την τεχνική της κεντητικής, για παράδειγμα, που γνωρίζεται διαχρονικά όλο και μεγαλύτερη διάδοση στα όρια της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ή -σπανιότερα- τεχνικές, όπως η ζωγραφική ή η εμβάπτιση σε βαφή μετά την κάλυψη του βάθους με κερύ, οι οποίες ήταν, επίσης, σε χρήση κατά την πρώτη περίοδο.

Παράλληλα με την εξέλιξη των αργαλειών και της υφαντικής τεχνολογίας, παρατηρούνται και αλλαγές στον τρόπο χρήσης των υφασμάτων για την κατασκευή ενδυμάτων και γενικότερα ιματισμού. Η γένεση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και η τεχνική της ταπισερί που προα-

ναφέρθηκε συμπίπτουν χρονικά και με μία άλλη σημαντική τομή που άπτεται του τομέα των υφασμάτων: τη διάδοση των ραμμένων, φαρών χιτώνων σε βάρος των άραφων, πτυχίων. Τα άραφα, τυλιχτά ενδύματα -αναπόσπαστα συνδεδεμένα στο παρελθόν με την παρουσία άφθονων πτυχώσεων- εξακολουθούν για κάποιο χρονικό διάστημα να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στο βεστιαίο της ανώτερης κοινωνικής τάξης κυρίως. Οι ίδιοι οι αυτοκράτορες, όπως και άλλοι ανώτεροι αξιωματούχοι, συνεχίζουν να εμφανίζονται με μακρύ χιτώνα και ιμάτιο, ενώ άραφα, τυλιχτά ενδύματα, όπως το μαφόριο, φορούν και οι γυναίκες. Σταδιακά μόνο, η διαρκώς αυξανόμενη σχηματοποίηση των άραφων, τυλιχτών ενδυματολογικών μονάδων τις μετουσιώνει από καθημερινά, χρηστικά ενδυματολογικά στοιχεία σε διάσημα που υπηρετούν αποκλειστικά τις ανάγκες του επίσημου βεστιαρίου της αυτοκρατορικής αυλής και της Εκκλησίας.

Το νέο και δυναμικό στοιχείο του βυζαντινού βεστιαρίου, που μοιράζονται όλες οι κοινωνικές ομάδες, αποτελούν από την αρχή της βυζαντι-

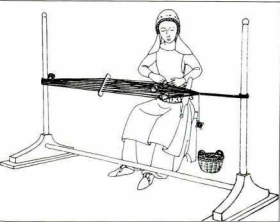
8α. Εξόμφο πορφυρώ μεταξινό (περίπου 1000 μ.Χ.) των αυτοκρατορικών εργαστηρίων, κοσμημένο με ελέφαντες.
β. Λεπτομέρεια του μεταξινό με την ενυφασμένη επιγραφή.

νης περιόδου τα ραμμένα ενδύματα. Η εμφάνισή τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αλλαγή στον τρόπο διαχείρισης της πρώτης ύλης των ενδυμάτων, δηλαδή του υφάσματος.

Κατά την πρώτη περίοδο η βασική ενδυματολογική μονάδα, ο φαρδύς, κοντός χιτώνας, υφάνεται στην ολοκληρωμένη του μορφή –ως ένας σταυρός με φαρδιά κάθεται κεραία, η οποία αντιστοιχεί στο μπροστινό και στην πλάτη του ενδύματος, και με μικρότερη οριζόντια κεραία, τα μανίκια– ή σε δύο τρία τμήματα που τη συναρμολογούν. Η μεσολάβση του ράπτη για τη δημιουργία του ενδύματος είναι απαραίτητη, αλλά περιορίζεται στη συρραφή των δύο πλαισίων πλευρών του ενδύματος και σε παρόμοιες μικροπαραβασίες. Αυτή είναι και η πλέον σύνθετη ενδυματολογική μονάδα της πρώιμης περιόδου, η οποία και παρέχει λαμπρά δείγματα του τρόπου διακόσμησης με την επικρατούσα τεχνική της ταπισερί (εκ. 2).

Τους μετέπειτα αιώνες η διάδοση των ξομπλιαστών υφασμάτων αλλάζει τα δεδομένα: η ύφανση αντικαθίσταται στην τελική τους μορφή δεν είναι πλέον εφικτή, καθώς δεν συνάδει με τον «αυτοματισμό» της διαδικασίας ύφανσης. Τώρα από τον αργαλειό γίνονται τόπια υφάσματα, επί των οποίων πρέπει να σχεδιάσει και να κοπεί το τελικό αντικείμενο. Ο ρόλος του ράπτη αυξάνεται σημαντικά, ιδιαίτερα μετά τον 11ο αιώνα, οπότε εμφανίζονται σχετικά εφαρμοσμένες ενδυματολογικές μονάδες, που προϋποθέτουν

αρκετά περίπλοκα πατρόν. Η εργασία του απαιτεί πλέον εξειδίκευση και δεν πρέπει να θεωρηθεί συμπληρωματικό ή το προϊόν της συσχέτισης μόνο με την ανώτερη κοινωνική τάξη.

Παρακολουθώντας κάποιος την εξέλιξη της υφαντικής τεχνολογίας δεν μπορεί παρά να επιστημονικά ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου παρατηρούνται σημαντικές –αν και σε αραιά διαστήματα– τεχνικές κατακτήσεις με πολυεπίπεδες κάθε φορά συνέπειες. Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο ότι τα τεχνικά μέσα και οι διαδικασίες παραγωγής της πρώιμης περιόδου δίνουν προϊόντα προσβάσιμα από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, ενώ τα αντίστοιχα της μεσοβυζαντινής και της υστεροβυζαντι-

νης περιόδου βαθαίνουν την απόσταση ανάμεσα στις συνθέσεις ανώτερων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Σημειώσεις

1. Για παράδειγμα, βλ. J. De Wit, *Die Miniaturen des Vergilius Vaticanus*, Amsterdam 1959, σ. 120-124, πιν. 22, εκ. 39.
2. I. Τζουλιάν, *Υφαντική και υφάντες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο 1997, κεφ. Δ'.
3. Επλεκτικά ανδρικού ορισμένες από τις δημοσιευμένες τέχνες υφασμάτων, τις οποίες θεωρούμε αξιολογικές είτε για τον όγκο του αρχαιολογικού υλικού που παρουσιάζουν, είτε για τις τεχνολογικές πληροφορίες που παρέχουν: A.F. Kendrick, *Catalogue of Textiles from Burying Grounds in Egypt*, Λονδίνο 1920-1922: P. Du Bourget, *Les étoffes coptes du Musée du Louvre*, Παρίσι 1964: M.-H. Rutschowskaya, *Tissus coptes*, Παρίσι 1990: A. Lorquin, *Les tissus coptes au Musée National du Moyen Age - Thermes de Cluny*, Παρίσι 1992.
4. Du Bourget, *op. cit.*, σ. 9: J. Lafontaine-Dosogne, *Textiles coptes. Musées royaux d'art et d'histoire, Bruxelles 1988*, σ. 78: Lorquin, *op. cit.*, σ. 23.
5. Σ.Μ. Πελεκανίδης κ.ά., *Οι θρησκυλικές του Αγίου Όρους, Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, Αθήνα 1973, τ. Β', σ. 375, εκ. 370, 371: W.H.P. Hatch, *Greek and Syrian Miniatures in Jerusalem*, Cambridge Mass 1931, χεір. Τάπου 5, 6, PG 40, στ. 165-168.
7. G.M. Crawford/J. Griffiths, «Coptic textiles in two-faced weave with pattern in reverse», *JEA* 25 (1939), σ. 41, 43, 46, εκ. 1, 2: D. De Jonghe, M. Tavernier, «Les damassées de Palmyre», *J.A.A.SyR* 32 (1982), σ. 89-116: D. Lee Carol, «Dating the foot-powered loom: The coptic evidence», *AJA* 89 (1985), σ. 168-173: J.P. Wild, «The Roman horizontal loom», *AJA* 91 (1987), σ. 467, σπιν. 54.
8. PG 83, στ. 617.
9. Π. Καλαμαρά, «Μαρτυρίες για αργαλειούς της βυζαντινής περιόδου & το πρόβλημα των περίτεχνα διακοσμημένων βυζαντινών υφασμάτων», *Πρακτικά 10ο Διεθνούς Συνεδρίου «Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία»*, Θεσσαλονίκη 4-7 Σεπτεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 275-280.
10. A.A. Ieroussalimskaja, «Trois soieries Byzantines anciennes découvertes au Caucase Septentrional», *Bull. de CIETA* 24 (1966), σ. 11-27: M.R. De Michaux, «Le tissu de Mozac», *Bull. de CIETA* 21 (1963), σ. 14-19.
11. J. Lafontaine-Dosogne, «Note sur les "cartons" de tissage du tombeau de la brodeuse Euphemia au Musées Royaux d'Art et d'histoire à Bruxelles», *Bull. de CIETA* 58/48 (1972) (I et II), σ. 69-73.

Byzantine Textiles: Records of Technological Achievements

Pari Kalamara

The Byzantine textiles that have survived to date as well as their representations on works of art of Byzantium yield valuable information about the existing at that time infrastructure of textile production, the applied weaving technology, the manufacturing methods and thus about the interplay of technology and taste and the socio-economic phenomena. However, a variety of questions concerning the looms that were used during the Byzantine era remain unanswered. The textiles themselves indicate that initially both the vertical loom with weights or fixed horizontal bars and the horizontal loom with headless and treadles were in use. It seems that the draw loom was adopted later for weaving the elaborate, figured silk Byzantine cloths. Textiles decorated with the tapestry technique, plain textiles and silk figured cloths appear to coexist throughout the centuries of the long lived Byzantine Empire. The analysis of their individual technical characteristics suggests the type of loom used for their weaving.

The development of loom and weaving technology follows a parallel course with the changes in the use of textiles for dressmaking and for clothing in general. Initially the articles woven to a finished form prevail, while in later periods the dissemination of figured cloths gradually reinforces the role of the tailor. He is expected to design and tailor costume units from the rolls of figured textiles, a process that demands not only specific skills but also the use of quite complicated crochets.

Γενική, βασική βιβλιογραφία

- BULLETIN de CIETA (Centre International d'étude des textiles anciens)
KALAMARA P., *Le système vestimentaire à Byzance du VIe jusqu'à la fin du Xie siècle*, Presses Universitaires du Septentrion, Lille 1997, *These à la carte* (no 22541)
KENDRICK A.F., *Catalogue of Textiles from Burying Grounds in Egypt*, τόμ. I, II, III, Ανοβίνο 1920-1922.
LAFONTAINE-DOSOGNE J., *Textiles coptes. Musées royaux d'art et d'histoire*, Bruxelles 1988.
LORQUIN A., *Les tissus coptes au musée national du Moyen Age-Thermes de Cluny*, Παρίσι 1992.
MARTINIANI-REBER M., *Lyon, musée historique des tissus. Soieries sassanides; coptes et byzantines Ve-Xie siècles*, Παρίσι 1986.
MUTHESIUS A., *Byzantine Silk Weaving*, AD 400 to AD 1200, Βελνίη 1997.
RUTSCHOWSKAYA M.-H., *Tissus coptes*, Παρίσι 1990.
WIPSCZYCKA E., *L'industrie textile dans l'Egypte romaine*, Warszawa 1965.

Ειδικότερα για ορολογία και τεχνικές

- GUICHERD F., *Notes techniques*, Lyon, CIETA 1957.
VIAL G., *Tracés techniques*, CIETA, Lyon 1979.
VALLET N., *Tapisserie, méthode et vocabulaire, principes d'analyse scientifique, inventaire général des monuments et des richesses décoratives de la France*, Παρίσι 1971.
VOCABULARY OF TECHNICAL TERMS, CIETA, Lyon 1964.

9. Σχεδιαστική ορολογία
ορολογίου με καρτέλες,
που απεικονίζεται
σε δικτύο χειρόγραφο.